

de og sidste emne er den aristokratiske kultur, hvor Thomas Kristian Heebøll-Holm ser på mulige krigstraumer efter Det Første Korstog hos Thomas de Marle, Lars Kjær på historiebrugen under valdemarerne og Kerstin Hundahl på Jaromar 2. af Rügens involvering i de danske tronstridigheder i 1259.

Bidragene har gennemgående en høj faglig kvalitet, og denne anmelder har især fundet de retshistoriske bidrag ved Bertil Nilsson, Per Andersen og Helle Vogt udbytterige i kraft af deres systematiske, nærmest håndbogsagtige gennemgange af udvalgte forhold vedrørende landskabslovene. Festskriftet spænder dog vidt geografisk såvel som kronologisk, hvad også titlen antyder, og der er kun lidt, der binder de enkelte bidrag tematisk sammen. Dette er for så vidt et velkendt træk ved festskrifter, men prisen på £ 75 må dog alligevel siges at være højt sat for denne form for publikation, også selvom forlaget Ashgate skal have ros for at udgive et festskrift.

I indledningen lægger redaktørerne Kerstin Hundahl og Lars Kjær ellers op til en overordnet læsning af festskriftet, der relaterer sig til centrale resultater af Geltings forskning (den samme læsning gengives på omslagets bagside): De sociokulturelle forhold i højmiddelalderens Europa, inklusive Danmark og resten af Norden, skal ses som variationer over en grundform, dog uden tilstedeværelsen af et centrum, hvor højmiddelalderens kultur og samfund kan dokumenteres i en ren eller idealtypisk form. Studier af Danmark kan derfor bidrage på lige fod med studier af England, Frankrig og Tyskland til en forståelse af de overordnede sociokulturelle udviklinger i højmiddelalderens Europa – eller som de to redaktører skriver: „This new appreciation of the variations in Europe’s medieval experience made it possible to see Denmark not as fundamentally alien, but as yet another variation of a common European theme“ (s. 3). Selvom dette tema med lidt god vilje kan genfindes i et flertal af bidragene, så havde en konsekvent, eksplicit adressering af temaet været ønskelig, hvis det var ment som det bærende fællestræk på tværs af de enkelte bidrag.

Lasse Sonne

| Ellen Krefting, Aina Nøding & Mona Ringvej: *En pokers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellem sensur og ytringsfrihet*. Scandinavian Academic Press, Oslo 2014, 345 s., ill., 399 NKR.

Periodiske tidsskrifter var et genremæssigt nybrud på markedet for trykte skrifter. Genren opstod i anden halvdel af 1600-tallet. I Frankrig udkom fra 1672 pionertidsskriftet *La Mercure Galant*, der grundet den statslige censur var afskåret fra at tage egentlige politiske em-

ner under kritisk behandling. Indholdsmæssigt var der derfor tale om en blanding af kongelige kundgørelser og mere trivielle forhold, som kredsede om hverdagsagtige spørgsmål såsom kærlighed og moral, der i det store hele kunne betragtes som ukontroversielle. Genren spredte sig gradvist til andre europæiske lande, og i 1700-tallet fandtes tidsskrifterne snart overalt i Europa. Selvom indholdet i de tidlige tidsskrifter kan synes harmløst, var de medvirkende til etableringen af et deltagende og responderende læsepublikum, og i takt med at genren udviklede sig, kom tidsskrifterne til at fungere som katalysatorer for opinionsdannelse og dermed også for det fænomen, som Jürgen Habermas har benævnt borgerlig offentlighed, men som på de hjemlige breddegrader normalt er blevet kaldt den offentlige mening af historikerne Edvard Holm og Jens Arup Seip.

I denne bog stilles der skarpt på tidsskriftmediets introduktion og reception i det dansk-norske dobbeltmonarki. De klassiske eksempler på 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter er blandt andet *Den danske Spectator*, *Den patriotiske Tilskuer* og *Minerva*. Disse inddrages, men er nedtonede, da forfatterne har lagt særlig vægt på at inddrage mindre prominente og ikke mindst lokale tidsskrifter. Dette er ikke ensbetydende med, at bogen har et snævert lokalt fokus. Tværtimod er forfatterne velorienterede i den internationale forskning, der aktivt inddrages, og det er samtidig en hovedpointe, at tidsskriftlitteraturen må forstås som et fælleseuropæisk fænomen, hvor tekster cirkulerede mellem de enkelte lande alt afhængig af de intenderede læsere og de politiske forhold i de enkelte lande. En vigtig antagelse er i den sammenhæng, at 1700-tallets trykte opinionsdannelse snarere end egentlige bøger såsom filosofiske hovedværker var kilden til nye tankers udbredelse. I tidsskrifterne kom det konkret til udtryk i form af blandt andet anmeldelser, exciperede oversættelser sammen med større eller mindre afhandlinger om stort og småt. Ved at rette fokus mod mere perifere tidsskrifter er det intentionen at studere, hvordan internationale impulser nåede ud til de lokale offentligheder, og derigennem flytte blikket væk fra den velkendte københavnske borgerlige elite. Det er en god indfaldsvinkel, der bidrager til et mere facetteret billede af 1700-tallets offentlighed end det, man traditionelt møder.

De tre forfattere har en henholdsvis idehistorisk, litteraturvidenskabelig og historiefaglig baggrund, og denne fagsammensætning må siges at være velegnet til at behandle den tekstlige formidling af oplysningstidens fælleseuropæiske impulser og disses møde med 1700-tallets dansk-norske enevældige statsdannelse. Den enevældige statsform er i den sammenhæng især forbundet med den „strenge sensur“, der virkede som en begrænsning på den ytringsiver, som forfatterne forbinder med tidsskrifterne. Tilgangen er udpræget tekstanalytisk og

udfoldes mellem dikotomierne censur og ytringsfrihed eller måske snarere ytringstrang. I den forbindelse opererer forfatterne med begrebet „produktiv censur“, der forstås som en kreativ leg med genrer og udtryksformer, der gjorde det muligt at komme til orde på trods af de til tider snærende statslige rammer. Ud fra denne betragtning kan den tidstypiske panegyrik eksempelvis anskues som en form for kamufleret kritik i og med, at den megen ros kunne have noget krævende over sig. Der savnes dog her en diskussion af, hvordan begrebet „produktiv censur“ adskiller sig fra den ældre forsknings beskrivelse af samme fænomen. I Edvard Holms *Kongemagt, Folk og Borgerlige Frihed* (1883), der i øvrigt ikke har fundet vej til litteraturlisten, hedder det eksempelvis om forholdene før 1770: „Men i Almindelighed var Censuren yderlig slap, eller i det mindste saadan, at man med nogen Behændighed kunde finde en Form for at sige, hvad man vilde“ (s. 23).

Det er i høj grad prisværdigt, at forfatterne har gennemlæst periodens tidsskrifter og på forskellig vis analyseret det mangfoldige og vidtforregnede indhold. Det er ikke gjort tidligere, men af samme grund kan man ikke lade være med at ærgre sig lidt over, at deres metode ikke er klarere ekspliciteret, og resultaterne mere systematisk fremlagt til gavn for fremtidig forskning.

Bogens 11 kapitler er ikke struktureret kronologisk, men former sig som tematiske nedslag. Styrken ved denne tilgang til stoffet er, at det giver mulighed for at forfølge temaer over større tidsrum, men samtidig medfører det også adskillige gentagelser, hvor eksempelvis pietismen eller Christian Wolfs filosofi introduceres flere steder i bogen. En anden ting er, at det godt kan blive lidt forvirrende, når der i de enkelte kapitler springes i tid, så der det ene sted bedrives nærlæsninger af tidsskrifter fra 1760'erne og det næste sted fra 1790'erne. De statslige juridiske rammer for trykte skrifers produktion og cirkulation var nemlig vidt forskellige i de to årtier.

De bedste kapitler er 7 og 8, der stiller skarpt på redaktørernes rolle og tidsskriftteksternes internationale cirkulation. I medrivende og veldokumenteret fortællestil udfoldes det, hvordan tidsskrifternes indtog i 1700-tallets tekstkultur forandrede publikum, der blev krævende og responderende, blandt andet i kraft af henvendelser til redaktionen med krav om ændringer i den redaktionelle linje. Tidsskrifterne var dermed afhængige af kyndige redaktører, der kunne tilpasse indholdet efter det intenderede publikum og dets reaktioner blandt andet ved at udvælge, oversætte og tilpasse tekster fra internationale tidsskrifter, der frit kunne anvendes på grund af fraværet af international ophavsret. Denne internationale cirkulation af tekster var et centralt islæt i datidens tekstkultur, og tidsskrifterne fungerede herigennem som tekstlige transformatorer og ikke blot som formidlere i og med, at

teksterne tilpassedes de enkelte landes publikum og politiske forhold. Redaktørernes rolle i den nye tekstbaserede, responderende offentlighed er et gennemgående tema i bogen og fortjener at blive fremhævet, da det hører til det mest interessante og perspektivrige, ikke mindst fordi deres sortering, bearbejdelse og tillem্পning af tekster til en vis grad kan siges at hænge sammen med den i 1770 afskaffede forcen-sur. I de første årgange af *Norske Intelligenz-Seddeles* diskuteredes det li-gefrem, om det var nødvendigt og/eller ønskeligt at have en redaktør som vurderede og udvalgte teksterne i tillæg til den statslige censor. Det er en interessant betragtning, særligt når man læser det sammen med en lidt underspillet bemærkning på side 134, hvor der står, at cen-sorerne ofte kunne „betragte seg mer som kvalitetsvoktere enn som staten og kirkens trengende beskyttere“. Redaktøren og den statslige censor kommer dermed til at repræsentere to beslægtede former for redaktionel vurdering af teksterne, og det er ikke mindst interessant, fordi de to former for tekstlig vurdering overlappede hinanden, og at redaktøren for alvor fik sit gennembrud i årtierne efter 1770. Her er der grobund for nogle perspektivrige diskussioner om grænserne mellem censur og redaktionelt arbejde, der dog desværre ikke følges helt til dørs. Redaktionelle overvejelser samt de enkelte redaktørers til-knytning til centraladministrationen kunne af samme grund med for-del være udfoldet bredere.

En hovedpointe er, at tidsskriftoffentligheden udviklede sig dyna-misk i forhold til de givne censurbetingelser og derigennem udvide-de rummet for opinionsdannelse. Det fremstår alt i alt velargumente-ret, men mister dog lidt skarphed i kraft af, at den rolle, som censur-betingelserne her tildeles, ikke helt står mål med, hvor indgående for-fatterne behandler enevældens til tider noget omstændelige censurvæ-sen. De grundlæggende censurbestemmelser opridses summarisk i de tidlige kapitler, og bogen igennem tales der løbende om „den strenge sensur“, men det står ikke altid helt klart, om der hermed menes, at alle manuskripter konsekvent blev indleveret til censur, om det var censorernes vurderinger af de indleverede tekster, der var streng, el-ler om der snarere var tale om en mere eller mindre undefinerbar stats-lig ømskindethed over for kritik. Der savnes altså en mere indgåen-de diskussion af censuren både i typologisk forstand og i forhold til fænomenets kontekst, herunder hvilke love der gjaldt hvornår, hvor-dan censuren rent praktisk foregik, hvilke bagvedliggende dagsorde-ner som spillede ind på dens håndtering, i hvilken grad lovgivningen blev efterlevet, samt hvor ydergrænserne for, hvad der kunne tolere-res, lå. Det fremstår eksempelvis lidt forhastet, når det om forholde-ne før 1770 hedder: „Forhåndssensuren ble konsekvent håndhevet og ga statsmakten sterk kontroll. All trykt skrift skulle altså forhåndsgod-

kjennes av kongens menn ved Universitetet i København“ (s. 31). Her er der tale om en normativ antagelse af, at censuren blev praktiseret nøjagtig som foreskrevet i Danske Lov og Norske Lov, men forskningen på feltet har flere gange påvist, at regeringen var klar over, at adskillige skrifter blev trykt uden foregående censur, uden at det af den grund gav sig udslag i meget andet end nogle umiskendeligt irriterede indskærpelser til bogtrykkerne om at overholde gældende lov. Selv i Christian 6.s regeringstid var der betydelig diskrepans mellem censurbestemmelsernes ordlyd og deres efterlevelse.

Bogen indeholder en del uklarheder i forhold til mindre essentielle censurmæssige forhold, hvilket der afslutningsvis skal gives enkelte eksempler på. Bøger trykt på Sorø Akademis bogtrykkeri var ikke fritaget for censur, som det hævdes på s. 138, idet man havde en intern censurordning, der til forveksling lignede den på Københavns Universitet. På side 160 står der om indbydelsesskriftet 1755: „Moltkes innbydelse innebar nemlig et signal til undersåttene om at kongen nå var i ferd med å redefinere lovens innhold, nemlig betydningen av forbudet mot å trykke noe som omhandlet 'Kongens Høihed, Regæringen, eller Politien'“. Paragraffen i Danske Lov fortsætter dog „med mindre det af dennem bliver igiennemseet, som Kongen dertil forordner“ (Danske Lov 2.21.2). *Danmark og Norges oeconomiske Magazin* udsendtes af regeringen og redigeredes af Erik Pontoppidan og var altså i allerhøjeste grad gennemset af en af kongen forordnet person. Om lovgivningen i 1790'erne står der på side 270, at det endnu i 1790'erne var „Guldberg-regimets lover og forordninger fra 1773“, som gjaldt, men der blev ikke udsendt nogen forordning før 1799, kun reskripter. I samme forbindelse omtales ikke den langt fra uvæsentlige justering i 1790, hvormed sager vedrørende trykkefrihedens misbrug fremover skulle føres ved de almindelige domstole og ikke afgøres i politiretten.

Når det er sagt, må man ikke glemme, at bogens hovedfokus ligger på tidsskrifternes indhold og ikke på den statslige censur. Men undersøgelserne af tidsskrifternes dynamiske forhold til de statslige rammer havde stået stærkere, hvis de disse rammer for publikation havde stået tilsvarende skarpere. Der må dog ikke herske tvivl om, at der er tale om en bog, som klart formår at tydeliggøre nye perspektiver på offentlighedsforhold i 1700-tallet. Der er mange gode nærlæsninger med illustrative eksempler på subtile kritikformer, og det er fortjenstfuldt, at 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter placeres i en fælleseuropæisk kontekst, så i det store hele argumenteres der overbevisende for, at tidsskrifterne udvidede rammerne for offentligheden. Det står også klart, at man må betragte publikums stemme som langt mere karkofonisk, end det var tilfældet hos klassikerne Holm, Seip og Habermas. Det aktualiserer alt sammen behovet for nye undersøgelser, ikke

mindst af hvordan de enkelte aktører i denne tekstlige kakofoni hver især var tilknyttet staten/centraladministrationen.

Jesper Jakobsen

| Lawrence J. Baack: *Undying Curiosity. Carsten Niebuhr and The Royal Danish Expedition to Arabia (1761-1767)*, (*Oriens et Occidens*, Band 22), Franz Steiner Verlag, Stuttgart 2014, 433 s., 22 ill., 68 euro.

Den amerikanske historiker Lawrence J. Baack fra Berkeley har skrevet den første samlede videnskabelige fremstilling af Frederik 5.s videnskabelige ekspedition til Arabien 1761-1767. Den internationale forskning har hermed fået et tiltrængt og fyldestgørende standardværk.

Bogen giver et fuldstændigt og detaljeret overblik over rejsens forberedelse i København, udvælgelsen af deltagerne, herunder den velkendte Carsten Niebuhr (1733-1815) – ekspeditionens eneste overlevende – selve rejsens forløb og Niebuhrs arbejde med at publicere dens resultater. Geografien for rejsen var omfattende, og alene denne del af bogen fylder knap 200 sider. Igennem delkonklusioner gør Baack rede for ekspeditionens afvikling, resultater og betydning. Bogen afsluttes med en længere perspektiverende konklusion.

Ingen forsker kan reelt favne alle de emner, som Den Arabiske Rejse berører, med alt fra botanik, sprogvidenskab og kartografi til bibelforskning. Baack er derfor på mange felter afhængig af andres forskning, men dette håndterer han klart og gennemskueligt. Han gør i vidt omfang brug af originalt kildemateriale, særligt ekspeditionens breve til den danske administration. Forfatteren har tidligere arbejdet med danske forhold, og hans omgang med stoffet fremstår solidt.

Bogen styres ikke af nye teoretiske vinklinger eller læsninger af stoffet, men det gør mindre, ganske enkelt fordi Baacks fremstilling opfylder et behov. Siden Thorkild Hansens historiske roman fra 1962 *Det Lykkelige Arabien*, har ingen taget livtag med en samlet beskrivelse af rejsen som den komplekse historiske begivenhed, den er. Her kan man måske indføje en mindre kritik. Det forekommer anmelderen, at Baack i nogen grad læner sig op ad den dramatiserende udlægning af deltagerne, som findes hos Thorkild Hansen, og som i en videnskabelig sammenhæng kommer til at gøre personerne lidt skabelonagtige i stedet for at lade dem brede sig ud.

Dette rokker dog ikke ved, at Baacks bog vil stå som standardværket om rejsen i de næste mange år. Tilbage bliver så behovet for en engelsk oversættelse af Niebuhrs rejsebeskrivelse. Baack anvender den tyske original, og vi danske læsere er velsignet med en komplet og meget